

Påtegninger med blå kridtfarve 1854-1875

Af Morten Pieper

”Man må gerne undre sig og stille spørgsmålstegn ved det, vi tror, vi ved med sikkerhed” – det var nogenlunde ordene, som Ole Maintz sagde i et af de første foredrag, jeg hørte ham holde tilbage i 1990’erne.

Den sætning har fulgt mig lige siden og har ofte fået mig til at stoppe op og prøve at se en problemstilling fra en anden synsvinkel. Et godt eksempel er breve med *portopåtegninger* i blå farve.

Det har altid været mig en gåde, hvorfor der i det tilgængelige brevmateriale er breve, hvor portopåtegningen er påført med blå i stedet for med rød.

Lige siden slutningen af 1600-tallet har det været praksis, at den porto, som modtageren skulle betale, blev påført brevets adresseside med rød kridtfarve. Jeg har aldrig set en instruks eller en forordning fra denne periode, der beskriver dette helt eksplicit; sådan var det bare og sådan var praksis helt frem til sidste halvdel af 1800-tallet. Altså i over 200 år, og det har ingen posthistoriker hidtil stillet spørgsmålstegn ved, og det er der heller ingen grund til.

Anvendelse af rødkridt frem til 1851

At vi netop ingen kilde har, der omtaler anvendelse af rødkridt før 1851 har - efter min opfattelse - en ganske enkel forklaring. Det var ikke nødvendigt.

Før 1851 skulle afsenderposthuset opføre breve på et karte og ud for brevet skrive den porto, der skulle opkræves. Samtidig skulle brevet karteres på bagsiden med brevets nummer på kartet efterfulgt af den porto, der skulle betales. Var det

Figur 1: Portobrev Kongeligt Tjenestebrev C5 fra Aarhus til København, den 2. september 1687. Tjenestebrevet er afsendt som et porto-brev, hvor modtageren har måttet betale 8 skilling Dansk. Der ser vi både af påtegningen på forsiden VIII og af karteringen på bagsiden 15 – 8.

er franko brev, så skulle der ikke stå noget efter brevets nummer.

I denne arbejdsproces er der ikke brug for rødkridt. Først når brevet er fremme hos modtagerposthuset og skal udleveres til modtageren, opstår der et behov - og det er mere af praktisk karakter. Portoen står med blæk på bagsiden af brevet, men når postmesteren også skal opkræve udleveringsgebyr eller bærepeng, så er det praktisk, men ikke et krav, at det samlede beløb står med rødkridt. Denne rødkridtpåtegning står som regel på forsiden, men det var der heller ingen krav om.

Rødkridt var også praktisk ved frankobreve, hvor portoen netop var betalt af afsenderen. Her kunne man så med rødkridt skrive det udleveringsgebyr eller bærepeng, der skulle opkræves hos modtageren.

Et enkelt cirkulære fra 13. september 1809 omtaler dog den røde farve og det er i forbindelse med omregningen af portoen fra Courant til den

devaluerede Skilling. Her anføres det: *”Den saaledes efter Cours-Forholdet beregnede Porto tegnes paa Breve, som derefter skulle betales, med rødt Blek til sikkrere Adskillelse fra de med sort Blek skrevne Nummere”*. Ingen kan her være i tvivl om, at det er portoen med *rødt*, der skal betales af modtageren, og det understøtter også den almindelige praksis med anvendelse af rødkridt.

På enkelte posthuse benyttede man sig dog ikke af denne rødkridt-praksis. Eksempelvis kunne det være interessant, hvis der blandt læserne er nogen, der har et portobrev *til København* med en portopåtegning i rødkridt fra perioden 1806 - 31. marts 1851. Jeg har foreløbigt kun set et brev, mens modtager gerne scanninger af andre breve. Alt tyder på, at København konsekvent har fravalgt at benytte rødkridt på breve i den nævnte periode. I den litteratur, jeg har haft til rådighed, er jeg ikke stødt på nogen forklaring, men Brevpostkontoret i København må have benyttet sig af en anden praksis.

I Fr. Olsens bog om Postvæsenet i Danmark (1808-1848) side 280-281 nævnes det: *at København allerede i 1816 havde fremskyndet brevenes udbringning ved at nedsætte karternes udhængning til en time, idet det efterhånden var blevet almindeligt, at brevene blev udbragt. Det var således kun de større købmænd, der lod deres breve afhente.*

Da postmesteren i København med sikkerhed ikke har ført en kontrabog med samtlige brevmodtagere i København, så må det foreløbigt stå hen i det uvisse, hvordan postmesteren sikrede sig, at den noterede porto jf. brevets karteringspåtegning samt de anordnede bærepenge blev opkrævet korrekt. Et gæt kunne være, at postmesteren i København var ligeglad med bærepengene, da disse i store perioder var postbudenes eneste løn og dermed kun havde interesse for budene. Der skulle blot afregnes ét samlet portobeløb til postmesteren efter bud-turen, og det var den samlede porto jf. påtegningen på brevets bagside.

Anvendelse af rødkridt efter 1851

Med postloven af 01-04-1851 sker der en helt afgørende ændring af postbehandlingen. Vi går fra enkeltvis kartering af brevene til summarisk kartering. NU er der brug for rødkridtet, men det

omtaler man ikke i hverken cirkulærer, vejledninger eller instrukser.

Det fremstår helt generelt som underforstået, at når afsenderpostmesteren skal påføre brevet den porto, der skal opkræves, så skriver han det med rødkridt på adressesiden. Det ville ellers være naturligt og forventeligt, at rødkridt var nævnt i de tilgængelige kilder - i hvert fald set med vores øjne her næsten 170 år efter. Men i samtiden var der ingen tvivl, for sådan havde det altid været, og så længe der ikke skulle laves om på det, eller der var åbenlyse muligheder for misforståelser eller fejl, ja så var der heller ikke nogen grund til at anføre noget i cirkulærer, vejledninger eller instrukser.

Den holder så indtil slutningen af 1850'erne, hvor vi *PLUDSELIGT* ser cirkulærer, vejledninger og instrukser, hvor man har fundet anledning til at nævne rødkridt. Hvad har ændret sig? Der er nu breve i systemet med påtegninger i blå kridtfarve, og de skal ikke behandles på samme måde, som dem med rødkridt.

Breve med blåkridt dukker op omkring 1854

Postmestrene rundt omkring i landet begynder at bruge kridtstifter med blå farve, men der er mig bekendt aldrig udsendt et cirkulære, der fortæller noget om, hvornår og til hvad den blå farve skulle benyttes. Det er velkendt, at der syd for grænsen blev anvendt blå farve. Her har Jørgen Kluge fortalt mig, at den blå farve betød, at beløbet skulle opkræves, mens den røde farve betød, at beløbet var betalt af afsenderen. Altså modsat af, hvad den røde farve betyder i Danmark. Ser vi derfor på tyske breve fra 3-årskrigen (1848-50), så finder vi begge farver anvendt, men altså ikke i Danmark.

Jeg har spurgt mange af mine filatelistiske bekendtskaber, om der mon var en forklaring på, hvorfor de danske posthuse begynder at anvende blå kridtfarve omkring 1854-55. Forklaringer er der mange af, men det er sjældent, at de er enslydende. Jeg har således oplevet forklaringer lige fra, at der er tale om en tilfældighed til mere udviklede udredninger.

Hvis det er en simpel tilfældighed, at en postmedarbejder finder et blåkridt frem fra skuffen, og at det absolut ingen betydning har, hvilken

Figur 2. Utilstrækkeligt frankeret brev af 2. vægtklasse fra Sæby til Hjørring, afsendt den 13-07-1870. Porto for ufrankeret brev 12 sk. fratrukket påklæbet franko 4 sk. = Efterporto 8 sk. med rødkridt.

farve, der bruges - hvorfor indkøber posthuset så kridtstifter i både rød farve og blå farve?

Dette interessante spørgsmål kan suppleres med, at jeg endnu ikke har set en bestillingsliste eller en konkret bestilling fra et posthus til materialedepotet i København, hvor der er bestilt blåkridt. Det havde man nemlig heller ikke på lager i materialedepotet - her havde man kun rødkridt. Der er således noget, der tyder på, at indkøb af blå kridtfarve er noget de enkelte posthuse selv har foranlediget - i hvert fald frem til 1877. Her kender jeg en dateret liste over, hvilke kontorartikler der kan bestilles, hvor det kun er muligt at bestille rødkridt, men ikke blåkridt.

Alle må give mig ret i, at det virker meningsløst og slet ikke ligner det regelrette Postvæsen, vi kender fra 1800-tallet, hvis det er uden betydning, hvilken farve en påtegning har. Vi posthi-

Figur 3. Samme som figur 2. Sendt fra Helsingør til Middelfart 13-03-1866/71, men med den manglende porto påskrevet med blåt.

størkere har altid sidestillet disse to farver i vores analyse af brevene, og det skyldes mest det forhold, at vi egentlig ikke kan se nogen forskel på breve med rød påtegning og breve med blå påtegning.

Derudover bliver vi guidet på bedste vis af Jørgen Gotfredsen og Jesper Haff i "Danske Breve 1851-1979", bind I, side 112, hvor de kommer med en påstand (uden kildeangivelse) om, at "Fra 1851 - 1921 blev ufrankerede og utilstrækkeligt frankerede forsendelser påtegnet med blåkridt om det efterportobeløb, som postbuddet skulle opkræve hos

adressaten ved forsendelsens udlevering." At denne påstand ikke er korrekt, behøver vi ikke at gøre et stort nummer ud af, men blot henvise til figur 2.

Påstand

Det er min hensigt at redegøre for, at vores hidtidige opfattelse af anvendelsen af blå kridtfarve er grundlæggende forkert. Når vi ser et brev med en blå kridtpåtegning, så handler det hverken om porto, efterporto eller noget andet, der vedkommer *modtageren* af brevet.

Påstand: Det handler om en fejl begået af afsenderpostkontoret, som modtagerpostkontoret har fundet, og som er korrigeret overfor afsenderpostkontoret med en **tilbage meldelse**.

Det er naturligvis en alvorlig påstand at komme med, dels fordi der ikke er fundet cirkulærer eller anvisninger, der fortæller, at sådan er det, dels fordi vi nu har en række forsendelser med blå påtegninger, som skal ses i en helt ny sammenhæng. For eksempel figur 3, som er næsten identisk med figur 2.

Der er imidlertid en lille hage ved brevet i figur 3. Det er en Skiftesag sendt til Herredsfogden i Middelfart, og dermed er det en

tjenestelig forsendelse, som er underlagt frankotvang - og det har man overset i Helsingør. Den manglende porto er tilbagemeldt til Helsingør, som selv har måttet udrede de 8 sk. Herredsfogden i Middelfart har ikke betalt de 8 sk.

Denne fejl og lignende ekspeditionsfejl skal vi se lidt nærmere på, men for at underbygge min påstand om, at den blå kridtfarve blev anvendt ved ekspeditionsfejl, vil jeg i det efterfølgende gennemgå en række cirkulærer og postmesterinstrukser, som tilsammen giver os en viden, vi hidtil nok har overset betydningen af.

Cirkulæreeksempel 1:

I cirkulære no. 3 af 24. marts 1860, §7 står:

*Paa ufrankerede Brevpostsager skal Portobeløbet inden Karteringen anføres med store **Rødkridtstal** over Adressesiden. Paa contant frankerede Breve skrives, saavidt muligt i Indlevererens Nærørelse, Francobeløbet med Blæk og smaa, men tydelige Tal paa Brevets Adressside i det nederste venstre Hjørne.*

Paa Breve til Udlandet skrives den contant betalte Franco i Brøksform, den udenrigske som Tæller (altsaa øverst), den indenrigske som Nævner (altsaa nederst). Breve fra Udlandet skal vedkommende Grændsepostanstalt paaskrive Portobeløbet paa samme Maade i Brøksform, alt i Rigmønt.

Har Afsenderen ikke forsynet et frankeret brev med Franco-paaskrift i det nederste venstre Hjørne, tilføies den ved Indleveringen af den Expedient, der modtager Brevet.

Det er jo ganske tydeligt, men tilsyneladende ikke tydeligt nok, for 1½ måned senere skriver Postvæsenet igen ud til postmestrene.

Cirkulæreeksempel 2:

I cirkulære af 10. maj 1860, §3 står:

Da nogle Bestemmelser i Cirkulaire No. 3/1860 deels have stødt paa praktiske Vanskeligheder, deels af enkelte Contoirer ere blevne mindre rigtig forstaaede og anvendte, meddeles herved Følgende til Efterretning og lagttagelse for Fremtiden:

*Ad Cirkulaire no. 3/1860 I ad §7: den Bestemmelse, at Portobeløbet for ufrankerede Forsendelser inden Karteringen skal anføres med store **Rødkridtstal** over Brevets Adressside, kommer kun til Anvendelse paa indenrigske Forsendelser, men ikke paa Forsendelser til Udlandet.*

Cirkulæreeksamplerne bliver imidlertid skærpet betydeligt i de postmesterinstrukser, vi har til rådighed.

Instruks til postmesteren i Flensborg

I en meget detaljeret postmesterinstruks fra den 08-12-1860 på næsten 100 sider til Postmester i Flensborg, Friederich Joachim v. Moltke, får vi et grundigt indblik i de regler, en postmester skulle overholde. Det, der har interesse for denne artikel, er de afsnit, der omhandler anvendelse af rødkridt. Det kan allerede afsløres nu, at blåkridt ikke er nævnt med et eneste ord, men rødkridt optræder flere gange.

I indledningen side 4, som omhandler postmesterens mulighed for at ansætte postbude, står det:

*Til Besørgelse af Breve og Pakkepostsager har han at antage troe og brugbare Folk, for hvis Opførsel han er ansvarlig. Han indestaar i Særdeleshed for, at de dem betroede Penge, Pakker, Reisesager, Breve o.s.v. ikke beskadiges, forsinkes eller forkommer, men besørger rigtig og at der for samme ikke betales mere end de lovlige Postpenge, der med **Rødkridt** noteres paa Adressesiden af Brevene og Adressebrevene.*

På side 8 er videre beskrevet den procedure, som postmesteren skal følge, når han modtager et brev fra afsenderen:

*Strax efter Indleveringen skrives Portoet med stort (**Rødkridt**) Tal paa Brevets Adressside, og Frankoen om mueligt i Afsenderens Nærørelse med Blæk med samme tydelige Tal i det nederste Hjørne til venstre.*

Ved Breve til Udlandet paaskrives ingen Porto, men Frankoen anføres i Brøk i Farve øverst. Paa Kartet anføres de som Breve "oiderehen".

Nu er denne instruks ikke den eneste, vi kender til. I PHT nr. 4/2018 skriver Erik Rasmussen om Brevsamlingsstedet Bæks Kro. Her har Erik lavet en afskrift af Vejledningen for Brevsamlingsstedet i Bæks Kro (fra 1859), hvor der i §6 står:

*De Corresponderende I Brevsamlingsstedets Omegn, der attraae deres Postforsendelse udleveret gennem Brevsamlingsstedet, have at melde saadant til vedkommende Postcontoir. For de til disse fra Postcontoirene ankomne Sager har Brevsamleren at opkræve den med **Rødkridt** paa Brevenes eller*

*Adressebrevenes
Udskrift anførte
Porto.*

Det er jo ganske interessant, at postvæsenet i 1859-60 pludselig finder anledning til at udsende cirkulærer, vejledninger og postmesterinstrukser, der beskriver anvendelse af rødkridt, når vi nu ved, at rødkridt har været anvendt i 200

år. Det skal bemærkes, at den helt centrale kilde i dansk posthistorie, nemlig postmesterinstruksen fra 1822 ikke nævner anvendelsen af rødkridt til portopåtegning - og det på trods af, at rødkridt på dette tidspunkt har været anvendt i 150 år.

I slutningen af 1850'erne får vi, set med vores posthistoriske øjne, altså for første gang en klar og umisforståelig definition af, hvad et indenlandsk portobrev er efter 01-04-1851.

Et portobrev er et brev, hvor den porto, der skal opkræves hos modtageren, er skrevet med Rødkridt på brevet eller adressebrevets forside.

De fleste kan sikkert fornemme, hvor det hele bærer hen. Hvad så med de breve, som har fået en påtegning med blå kridtfarve - hvad er det så?

Det, vi med sikkerhed kan sige, er, at det **IKKE** er et portobrev, for portoen står ikke med rødkridt, så postbuddet har ikke noget, der kan opkræves hos modtageren.

Denne detalje har vi posthistorikere hidtil overset og uden videre betragtet brevet i figur 4 som et portobrev.

Hvis min påstand er korrekt, nemlig at det blå 6-tal er påført i Skælskør, så er det dermed ankommet til Skælskør uden det blå 6-tal. Nu bliver det straks helt tydeligt, hvad der er galt med brevet - der mangler et frimærke, en francopåtegning, en portopåtegning (rødt 6-tal) eller en tjenestelig påtegning (f.eks. K.T.m.A.). Altså en

Figur 4.

fejl begået af postkontoret i København, som har resulteret i en *Tilbage meldelse* til København.

Da brevet ikke samtidig har fået en rødkridt 6 påtegning (til opkrævning hos modtager) kan det antages, at brevet heller ikke er opført i kartet under portobreve, men under francobreve eller breve med frimærker - eller måske mangler brevet helt i sammentællingerne på kartet. Det kan ikke afgøres med sikkerhed.

Tilbage meldelser

I den litteratur vi har til rådighed står Tilbage meldelser beskrevet utallige steder, men for blot at referere et enkelt sted, hvor fakta kort er ridset op, så henvises til Gældende Bestemmelser 1865, side 60: "*Paa given Anledning bringes Bestemmelsen i G. 31/5-1860,1 om at enhver ved Afkarteringen forefundne Mangel i Henseende til Forsendelsens forskriftsmæssige Behandling skal tilbage meldes, i behagelig Erindring, og er det en Selvfølge, at denne Bestemmelse ogsaa maa bringes til Anvendelse, naar Forsendelser indgaae feilsorterede, eller der findes Uoverenstemmelse mellem de indgaaede Pakkepostsa ger og Kartefortegnens Indhold*"

Det er således alle former for ekspeditionsfejl eller manglende forskriftsmæssig behandling af en forsendelse, der skal tilbage meldes. Den blå kridtfarve anvendes, når fejlen opdages i forbindelse med kontrollen af de indkommende breve

mod kartet. Når den forskriftsmæssige kontrol er gennemført, findes de med blå kridtfarve påtegnede breve frem igen, hvorefter der udfærdiges en Tilbage meldelse til afsenderpostkontoret.

Variationen over mulige fejl er mangfoldige og det er sikkert heller ikke alle postmedarbejdere, der har anvendt blå kridtfarve til at markere fejl. Det, man imidlertid skal bemærke er, at postmedarbejderen iflg. ekspeditionsreglerne kun har ½ time til at kontrollere kartet, inden brevene skal være klar til afhentning eller udbringning, så med en større postmængde skal der udvises nogen effektivitet, hvis man skal nå at udfærdige en Tilbage meldelse, hvis der er fejl.

Kilder vedr. Tilbage meldelser: Cirkulærer 1858-12-08, 1860-01-24, 1860-03-24, 1860-04-30, 1860-07-02

Foreløbig afgrænsning 1854 - 1875

Alle påstand og teorier har en "bagside af medaljen" - der er ingen officielle kilder til at bevise påstanden, og dermed vil det forblive at være en påstand, indtil der dukker kilder op, der giver den endelige dokumentation. Jeg har drøftet påstanden med Henrik Mouritsen, der netop har udgivet sin håndbog om Dansk Posthistorie 1875 - 1907. Henrik har gennemgået alle tilgængelige kilder i perioden 1875 - 1907 og ikke fundet kilder, der omtaler anvendelse af blå kridt. I bogens kapitel B7g har Henrik imidlertid beskrevet *Tilbage meldelser* meget udførligt, hvilket er anbefalelsesværdig læsning, hvis man gerne vil vide mere om dette specielle emne.

Den seneste forsendelse, jeg har kendskab til, som entydigt viser en ekspeditionsfejl, der er påtegnet med blå kridtfarve, er fra 1875. Enkelte forsendelser efter 1875 kunne muligvis være ekspeditionsfejl, men usikkerheden må her veje tungest.

Med de ca. 200 forsendelser med blå kridt-påtegninger jeg har gennemgået, vil jeg derfor foreløbigt afgrænse teorien til perioden 1854 - 1875, dog med den lille undtagelse under 1864-krigen, hvor det preussiske postvæsen havde overtaget i Jylland. Her findes flere forsendelser med blå

kridtpåtegning som antyder, at den "tyske praksis" (jf. tidligere i artiklen) kan have været brugt til portooprævning.

Ideen til teorien

Nu vil jeg ikke tage æren for at have født ideen om, at de blå påtegninger kunne være en påtegning om, at der er sket en fejlekspedition. Den skal retfærdigvis tilskrives Ole Maintz, der både i en artikel i PHT, nr. 1/2003, side 7, viser et brev med "Frc. Tbm" (franco Tilbage meldelse) og senere i utallige samtaler over breve med besynderlige blå kridt-påtegninger, fremkom med denne teori, som jeg så efterfølgende har arbejdet videre med. Tak til Ole for hjælpen.

Artikler i kommende PHT'ere

Med de få forsendelser jeg har vist i denne artikel, er der med sikkerhed flere læsere, der ikke er helt overbeviste om, at teorien holder vand. Det er helt naturligt al den stund, at teorien laver helt om på den måde, vi fremover skal analysere vores breve på, *hvis teorien holder*.

Derfor vil jeg i de kommende numre af PHT (hvis Otto Kjærgaard giver mig lov) vise en lang række af de forsendelser, som jeg har anvendt til at underbygge teorien. Udover nogle enkelte fodpostbreve fra København, hvor den blå kridtfarve er noget forunderlig, så har jeg endnu ikke set forsendelser med blå kridtpåtegning, der med sikkerhed *ikke* passer ind i teorien. Hvis der sidder en læser med et eller flere breve, der helt vælter teorien, så er en scanning til morten@pieper.dk meget velkommen.

Jeg er meget åben overfor en god posthistorisk debat om emnet, og hvis der er nogen, der ligger inde med postale dokumenter, interne skrivelser eller andet fra perioden 1851 - 1930, der indeholder bemærkninger eller notitser om anvendelse af blå kridt, så kunne det netop været dette dokument, der underbygger eller afviser min påstand. Ligger man inde med en/flere Tilbage meldelser, der omhandler ekspeditionsfejl, så er disse dokumenter meget relevante for sagen, og jeg modtager meget gerne en kopi.